

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Kumaşlar ile İlgili Sorunlar*

Problems Related to Fabrics in the Ottoman State According to Archive Documents

Yavuz KISA¹

¹Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, yvzkisa@gmail.com/ykisa@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7101-3085.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

15.04.2025

Kabul/Accepted:

08.07.2025

DOI:

10.18069/firatsbed.1676677

Anahtar Kelimeler

Arşiv Belgeleri, Devlet Denetimi, Kumaş, Osmanlı Dokuma Sanayisi.

Keywords

Archival Documents, State Supervision, Fabric, Ottoman Textile Industry.

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren dokuma sanayisinde ortaya çıkan üretim ve tüketim temelli sorunları, arşiv belgelerine dayalı tarihsel bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Osmanlı tekstil sektörü; ipekli, yünlü ve pamuklu kumaş üretimiyle hem iç piyasada hem de dış ticaret ağlarında önemli bir yer teşkil etmekteydi. Ancak söz konusu dönemden itibaren yaşanan ekonomik dalgalanmalar, merkezî idarenin zayıflayan denetim kapasitesi, taşrada artan eşkıyalık faaliyetleri ve yerel yöneticilerin suistimale açık müdahaleleri, sanayi üretiminin sürekliliğini ve kalitesini tehdit etmiştir. Üretici loncalarında meslek ahlakının aşınması, hileli üretim tekniklerinin yaygınlaşması ve standardizasyon sorunları, kalitenin sürdürülebilirliğini engellemiştir. Devletin bu sürece müdahalesi; narh (fiyat) düzenlemeleri, kalite denetimleri, üretim merkezi belirlemeleri ve dış ticarete yönelik kısıtlamalar yoluyla gerçekleşmiş, ancak bu müdahalelerin etkinliği çoğu zaman sınırlı kalmıştır. Ayrıca Avrupa'dan ithal edilen sanayi mamullerinin Osmanlı pazarına nüfuzu, yerli üretimi ciddi biçimde baskı altına almış; teknolojik yeniliklerin ve sanayi modernizasyonunun gecikmesi ise rekabet gücünü zayıflatmıştır. Çalışma, söz konusu problemleri sadece ekonomik bir perspektifle değil, aynı zamanda sosyal yapıdaki dönüşümler, kültürel pratikler ve siyasal mekanizmalarla olan ilişkileri çerçevesinde çok katmanlı bir şekilde analiz etmektedir. Bu yönüyle Osmanlı toplum yapısının işleyişine dair kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

ABSTRACT

This study aims to examine the structural problems related to textile production and consumption in the Ottoman State from the sixteenth century onward, through a historical perspective grounded in archival sources. The Ottoman textile industry, known for its production of silk, wool, and cotton fabrics, played a vital role in both domestic markets and international trade networks. However, beginning in the sixteenth century, a series of challenges including economic fluctuations, weakening central administrative control, increasing banditry in rural areas, and arbitrary interventions by local officials significantly disrupted the continuity and quality of production. The decline in professional ethics within artisan guilds, the proliferation of fraudulent manufacturing practices, and the absence of standardization further undermined quality sustainability. While the state attempted to regulate the sector through price controls (narh), quality inspections, centralized production policies, and restrictions on foreign trade, these measures often proved insufficient. Additionally, the growing penetration of European industrial goods into Ottoman markets and delays in adopting technological innovations severely weakened the competitiveness of local production. This study evaluates these issues not only from an economic standpoint but also by exploring their social, cultural, and political dimensions, thereby offering a multidimensional analysis of the Ottoman socio-economic structure.

Atf/Citation: Kısa, Y. (2025). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Kumaşlar ile İlgili Sorunlar.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 35, 3, 1363-1376.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Yavuz KISA, yvzkisa@gmail.com/ykisa@firat.edu.tr

* Bu çalışma, 2-3 Aralık 2022 tarihlerinde İstanbul'da TÜBA tarafından düzenlenmiş olan "Osmanlı İlimiye Sınıfının Kıyafet Normu ve Giysileri" adlı sempozyumda sözlü olarak sunulmuş olan bildirinin yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş halidir.

1. Giriş

İpek, yün, keten, pamuk ve benzeri malzemelerden dokunan tekstil ürünleri genel olarak “kumaş” olarak adlandırılmaktadır. “Kumaş” kelimesi, Arapça *kamş* kökünden türemiş olup “toplamak, bir araya getirmek” anlamına gelmektedir. Bu ismin Memlûklar tarafından dokunan ürünlerin İslam dünyasında tanınmasıyla ortaya çıktığı bilinmektedir. Kumaş, bir toplumun adet ve geleneklerini, sanatını, ekonomisini ve gündelik yaşamını yansıtan önemli bir maddi kültür unsurudur. Bu özelliği nedeniyle, İlkçağlardan itibaren milletlerarası ticaretin en önemli ürünlerinden biri olmuş ve ülkelerin güç ve zenginliğinin bir simgesi olarak kabul edilmiştir (Gürsu, 2002: 367).

Osmanlı Devleti, köklü bir geleneğin taşıyıcısı olarak, kumaş sanatında kendisinden önceki çeşitli devletlerden devraldığı kültürel mirası sürdüren ve geliştiren bir yapıya sahiptir. Anadolu dokumacılığıyla ilgili önemli bilgiler veren İbn Battûta (ö.770/1368-1369); Denizli’de altın işlemeli pamuklu elbiseler dokunduğunu ve pamuğun oldukça kaliteli olduğunu; Erzincan’da ise Erzencânî diye bilinen çok güzel kumaşların dokunduğunu belirtmektedir (İbn Battûta Tanci, 2004: 408,418). İbn Fazlullah el-Ömerî de (ö.749/1349) Osmanlı’da çok nefis kumaşların dokunduğunu yazmaktadır (Gürsu, 2002: 369). Osmanlılarda beylikten devlete geçiş sürecinde kumaşlar ile ilgili ilk bilgi ise H.749/M.1348 tarihli Orhan Gazi’nin (ö.1360?) Pambucu(a)k Deresi Mülknâmesi’nde geçmektedir. Bu kayda göre, “Hacı Paşaya vezirlik bir kırmızı kemhâ” bağışlanmıştır (İnalçık, 2007: 385). İlk kumaş isimleri Neşri’nin (ö.926/1526?) Osman Gazi’nin (ö.1324) mirası ile ilgili kaydında belirtilmektedir¹. Âşıkpaşazâde de (ö.889/1484’ten sonra) I. Murad’ın oğlu Yıldırım Bayezid’in (ö.1403) Germiyanoglunun kızının nişanlanması sırasında verilen hediyeler içerisinde çeşitli kumaşlardan bahsedilmektedir².

Osmanlı döneminde kumaşlar, üretildikleri bölge, ilgili şahıslar veya kullanılan malzemenin adıyla tanımlanır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, kumaşların pamuklu, yünlü ve ipekli olmak üzere üç ana gruba ayrıldığı görülmektedir. Osmanlı kaynaklarında adı sıkça geçen pamuklu dokumalar arasında boğası, kirpas, alaca, bez, mendil, beledi, dimi, yemeni, tülbent, basma, çit ve yazma bulunmaktadır. Yünlü dokumalar arasında çuha, saf, aba ve şayak öne çıkmaktadır. İpekli kumaşlar arasında ise atlas, diba, hare, hatai, kemha, seraser, serenk ve sevayî gibi türler yer almaktadır. Ayrıca, bazı çalışmalarda kumaşlar düz ve desenli olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Düz kumaşlar tek yüzlü olarak sınıflandırılırken, desenli kumaşlar renkli veya renksiz ipliklerle dokunmuş şekilde tasnif edilmiştir (Özen, 1982: 293; Nutku, 1984: 207).

Osmanlı Devleti’nde kıyafet düzenlemeleri her dönemde önemini koruyan bir mesele olmuştur. Zira kılık kıyafet, toplum ve devlet düzenini şekillendiren sözleşmenin önemli unsurlarından biri olarak kabul edilirdi. Osmanlılarda kıyafetlerle ilgili nitelik ve nicelik bakımından toplumsal bir sözleşmeye gidildiğini görmekteyiz. Toplumsal düzenin sağlanması amacıyla saray mensupları, yöneticiler, askerler ve farklı meslek grupları ayırt edici kıyafetler giymiştir. Sultanlar altın telli, ipekli ve kadife kumaşlardan yapılmış kıyafetler tercih ederken; vezirler atlas ve kemha kumaşlardan giysiler kullanmıştır. Diğer sınıflar ise sosyal statülerine uygun kumaşlardan üretilmiş kıyafetler giymiştir. Osmanlı reayası ise süslü ve gösterişli kıyafetlerden ziyade sade ve düz kumaşlardan yapılmış giysiler tercih etmiştir. Bu duruma Gelibolulu Mustafa Âli de dikkat çekerek, toplumu oluşturan bireylerin birbirinden ayırıştırıcı kıyafetler giymesi gerektiğini vurgulamıştır (Akdaş, 2009: 211).

Kumaş, ekonomik ve toplumsal açıdan büyük bir öneme sahip olduğundan, malzemesi, deseni, rengi, kalitesi ve fiyatı sürekli olarak denetim altında tutulan bir ürün olmuştur. Bu bağlamda, devlet denetimindeki saraya ait atölyelerde üretilen kumaşlarda kullanılan ipek, altın ve gümüş tellerin miktarı ile dokuma sürecinin her aşaması, muhtesipler tarafından titizlikle kontrol edilmiştir (Tezcan, 2002: 405). Sultan II. Bayezid (1481-

¹ “... dahi anda hazır olan azizler cem oldular, tâ-kim Osman ’un malını oğlanlarına kismet idüb mîras ideler. Hiç hazinesi bulunmadı. Heman bu feth olunan memâlikden gayri. Altun ve akça yoğdı; Sonuna Osman Gazi ’nin heman bir yinice sırtak tekelesi, dahi bir yancuğı, ve bir tuzluğı ve kaşıklığı ve bir sokman edüğü kaldı. Ve sırtak tekele dahi Tonuzlu (Denizli) bezinden olurdu. Arkasını alemlü iderlerdi. Ve Ala-şehir ivladsundan kızıl sancakları olurdu. Ammâ birkaç tavile iyü atları ve birkaç sürü koyunları varidi. Ve dahi Sultan-Öyüğü ’nde birkaç öğrek yundları ve bir nice çift eyer depingüsü kaldı. Bu mezkurattan gayri nesne bulunmadı...” Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Neşri. (1995). *Kitâb-ı Cihan-nümâ* I (neşr. Faik Reşit Unat ve M. Altay Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 169.

² “-O zamanlar altun ve gümüş az idi. Denizli’ de alemlî ak bezler dokunur ve elbise olarak onlardan, özenle dikip giyerlerdi. Alaşehir’ de dokunan ve kızıl ivledi denen boyalı kumaştan bayrak yaparlar ve elbise dikip giyerler idi. İshak Fakih Denizli’nin o meşhur bezlerinden de hediyeler getirdi.-” Ayrıntılı bilgi için bk. Âşık Paşazade. 2003. *Osmanoğulları ’nın Tarihi* (haz. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç), İstanbul: Koç Kitaplığı, 117.

1512) döneminde, Bursa Çarşısı'nda satılan kumaşların düzenli bir şekilde denetlenmesi amacıyla 1502 tarihli Bursa İhtisab Kanunnâmesi (Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa) çıkarılmıştır. Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan bu fermada, her çeşit kumaş ayrı ayrı tasnif edilmiştir. Fermada, kumaşların dokuma tarihi, cinsleri, nitelikleri, en ölçüsü ve kullanılacak malzeme gibi detaylar şu şekilde belirtilmiştir:

“-Ve çukacıların dahi gözlene. Merdâne çuka kaftan ve bez kaftan ve buğası kaftan bir boy iki eteği ola., sincefleri ekli olmaya. Yakası nice ise sincefi dahi öyle ola. Ve düğmesiz satılmaya. Yeni de âdetçe ola, eksük olmaya, yine sonra fistan olmaya kâbil ise.

Ve çukacılar, ve kemhâcılar ve vâleciler ve takyeciler ve atlasçılar ve bürümcekciler eninde ve tavında ola ve nâkis ve kem ve kötü işleme. Ve altunlu kafinin kallâbdanı seyrek ve kem olmaya. Alel-umûm gözlene, âdetinden eksük verilmeye, beş arşun ola.

Ve çukacılar dahi gözlene ve çukayı isladub satarlar imiş, satmayalar; eninden ve uzunundan çekmeyeler hali üzere biçeler.

Ve astar ki, şehirde işlenür olsa, sekiz arşundan eksük olmaya. Ve bogası ki, hâricden gele, aldıklarına göre satduralar ve onu on bire satduralar, ziyadeye satmayalar.-” (Akgündüz, 1992: 325-326).

Ancak yukarıda belirtilen kanunnâmeler ve fermanlara rağmen, arşiv belgelerinde kumaşlarla ilgili çeşitli nedenlerden kaynaklanan problemler tespit edilmiştir.

2. Kumaşlar ile İlgili Sorunlar

Osmanlı toplumunda kumaşlar, yalnızca giyim-kuşam amacıyla değil, aynı zamanda döşemelik, perde, yorgan ve minder gibi ev içi kullanım alanlarında da yaygın olarak tercih edilmekteydi. Bu çok yönlü talep, Osmanlı şehirlerinde çeşitlenmiş ve yaygınlaşmış bir dokuma sanayisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Gönül, 1967: 4502). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde yer alan defterler ve kanunnameleri incelediğimizde de XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde farklı kumaş türlerinin ve dokuma çeşitlerinin kullanıldığını ortaya koymaktadır.

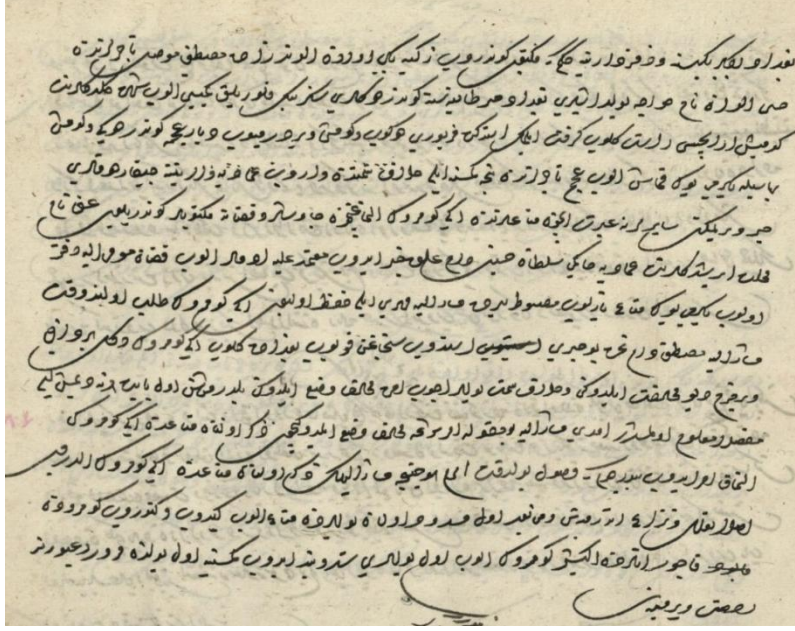
Osmanlı kumaş sanatı, XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed (1451–1481) döneminde gelişmeye başlamış; devletin siyasi ve ekonomik gücünün doruğa ulaştığı XVI. yüzyılda ise zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde Bursa, İstanbul, Denizli, Karaman, Kastamonu, Bilecik, Ankara ve Amasya gibi şehirler önemli dokuma merkezleri hâline gelmiştir. Ancak “klasik dönem” olarak tanımlanan bu yüzyılın sonlarına doğru, iç ve dış etkenlerden kaynaklanan değişen koşullar, Osmanlı ekonomisini ve siyasi yapısını ciddi şekilde etkilemiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı tekstil üretimi, Avrupa'nın egemenliğini pekiştirdiği küresel ekonomik sistemin etkisi altına girmiştir. Bu süreçte Osmanlı ipekli dokuma üreticileri, özellikle İran ham ipeğini Avrupa'ya doğrudan satan İngiliz tüccarlarla rekabet etmek zorunda kalmış; bu durum, ham ipek fiyatlarında ciddi artışlara yol açmıştır. XVII. yüzyılın başlarında patlak veren Osmanlı-İran savaşları ise mevcut krizi derinleştirmiştir. Başta Bursa olmak üzere, Osmanlı ipekli sanayisi bu dönemde ciddi bir bunalıma sürüklenmiştir (Faroqhi, 2003: 10). Bu gelişmelere bağlı olarak, sanat alanında da bir durgunluk yaşanmış; kumaş dokumacılığı, siyasi, iktisadi, dini ve toplumsal nedenlerden kaynaklanan çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Salman, 2002: 413).

2.1. Eşkıyalık ve Hırsızlık Olaylarının Neden Olduğu Sorunlar

Osmanlı taşrasında ekonomik güvenliğin zayıfladığı dönemlerde, ticaret yollarındaki güvenlik sorunları toplumsal düzeni doğrudan etkilemiştir. Arşiv kayıtları incelendiğinde, kumaşlarla ilgili yaşanan sorunlarda, eşkıyalık ve hırsızlık olaylarının önemli bir rol oynadığını görülmektedir. Özellikle Anadolu'da, kıymetli ipek yüklü kervanlar, eşkıya gruplarının öncelikli hedefi hâline gelmiştir. Bu gruplar, tüccarların yollarını kesmiş, yerleşim yerlerine saldırarak değerli kumaş, kaftan ve kürkleri yağmalamış ve böylece halkı ekonomik zarara uğratmıştır. Örneğin, 1582 yılında Dukakin'de tüccarların yolları kesilerek çalınan kumaşların bir kısmı sipahi oğlanı, silahdar gibi askerî zümreye mensup kişilerin akrabalarına ait evlerde; bir kısmı ise Prizren, İskenderiye ve İpek şehirlerinde ele geçirilmiştir. Bu durum üzerine, sorumlu kişilerin yakalanarak cezalandırılması için ilgili sancak beylerine emirler gönderilmiştir (BOA, A. DVNSMHM. d. 5, h. 1183, s. 442, s. 480, h. 1298).

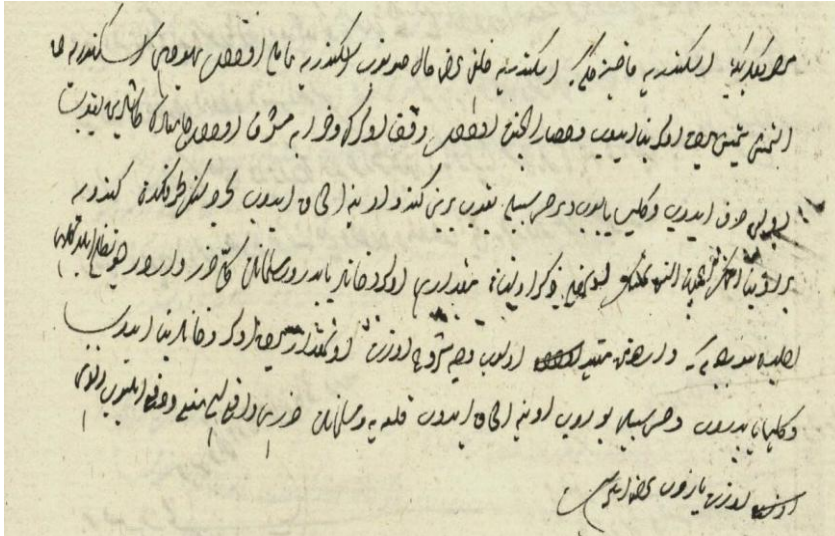
Kumaşların çalınmasıyla ilgili olarak iki arşiv belgesi özellikle dikkat çekicidir. Bu belgelerden ilki (Belge 1), Bağdat Beylerbeyi ve Defterdarı'na hitaben gönderilen bir hükmü içermektedir. Söz konusu belgede, Zekiye Beyi Elvenzâde Mustafa'nın, Musul tüccarları tarafından getirilen gümüşün aracıya teslim edilmesini

engellediği; bu gümüşü kaçıırıp satarak 20 yük kumaş temin ettiği belirtilmektedir. Gümrük vergisi ödemekten kaçınan Mustafa'nın, ana güzergâhları kullanmak yerine sapa yollar üzerinden geçmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasının ardından, Elvenzâde Mustafa'nın elindeki mallardan iki kat gümrük vergisi alınması ve kullandığı tali yolların kapatılması yönünde emir verilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 21, s. 155, h. 379).

Belge 1. Bağdat Beylerbeyi ve Defterdarı'na Gönderilen Hüküm

İkinci belgede ise (Belge 2), İskenderiye'de Hristiyanların uzun süredir ikamet ettikleri hanlara ilişkin güvenlik ihlalleri konu edinilmiştir. Belgede, söz konusu hanların sokak tarafına bakan pencerelerinin daha önce kapatıldığı ve Müslümanlar tarafından gözetim altında tutulduğu belirtilmektedir. Ancak son dönemde bu pencerelerin yeniden açıldığı, açılan bu pencereler aracılığıyla kumaşların kaçırıldığı ve bu durumun devlet maliyesine zarar verdiği ifade edilmektedir. Benzer şekilde, Gayrimüslimlerin ikamet ettiği diğer hanların bahçelerinden hırsızların içeriye alınarak kumaş hırsızlığı yapıldığı da tespit edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Mısır Beylerbeyi ve İskenderiye Kadısı'na gönderilen hükümle, söz konusu hanların pencerelerinin demir parmaklıklarla kapatılması emredilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 35, s. 132, h. 336).

Belge 2. Mısır Beylerbeyi ve İskenderiye Kadısı'na Gönderilen Hüküm

Yukarıdaki iki arşiv belgesi, klasik dönemde Osmanlı topraklarında kumaş ticaretinin karşı karşıya kaldığı güvenlik sorunlarını ve bu sorunlara karşı devletin müdahale biçimlerini ortaya koymaktadır. İlk belgede, bir sancak yöneticisinin doğrudan ticari faaliyetlere müdahale ederek kamu malı niteliğindeki gümüşü zimmetine geçirdiği ve bu yolla büyük miktarda kumaş temin ettiği görülmektedir. Devlet, bu durumu öğrenir öğrenmez yalnızca söz konusu şahsın mallarına ağır vergi yükü getirmekle kalmamış, aynı zamanda kaçakçılıkta kullanılan sapa yolların kapatılmasını emrederek yapısal önlemler almıştır.

İkinci belge de ise, İskenderiye'de güvenlik zafiyetinin daha çok fiziksel mekânlar üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin ikamet ettiği hanlarda, pencerelerin ve bahçelerin kontrolsüz şekilde kullanılması, kumaş hırsızlığına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda devlet, hanların pencerelerinin demir parmaklıklarla kapatılmasını emrederek mekânsal güvenliği artırmayı hedeflemiştir. Her iki belge birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı yönetiminin hem bireysel ihlallere hem de yapısal güvenlik açıklarına karşı müdahaleci bir tutum sergilediği ve kumaş gibi kıymetli malların korunması konusunda idari ve fiziksel tedbirleri birlikte uyguladığı görülmektedir.

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonlarında Selanik'ten temin ettiği çuhaların bedellerinin ödenmesinde, dönemin ekonomik ve siyasi koşulları nedeniyle güçlük yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, merkezin ilgili bölgelere gönderdiği fermanlarda, vergilerin bir an önce toplanarak ödeme için gerekli kaynakların sağlanması istenmiştir. Ancak Selanik ve genel olarak Rumeli bölgesinde ortaya çıkan asayiş problemleri, vergi tahsilatını yavaşlatmış ve çuha üreticilerine yapılacak ödemelerin gecikmesine neden olmuştur. Nitekim bu bölgeden temin edilen kaba ve düşük maliyetli yünlü kumaşlar da dâhil olmak üzere, ticari mallar eşkıya gruplarının hedefi hâline gelmiştir. Arşiv belgeleri, eşkıyaların tüccarların güzergâhlarını keserek çuhaları yağmaladıklarını, tüccarların büyük maddi zararlara uğradığını ve bazı idarecilerin adamlarının bu saldırılar sırasında öldürüldüğünü ortaya koymaktadır (BOA, A. DVNSMHM. d. 58, s. 280, h. 717, s. 300, h. 762).

2.2. İdarecilerin Keyfi Tutumlarından Kaynaklı Sorunlar

Osmanlı Devleti'nde ehl-i örf ile reaya arasındaki ilişkiler, merkezi otoritenin gücü ve devlet kurumlarının işleyişi doğrultusunda şekillenmiş ve belirli bir denge üzerine oturtulmuştur. Merkezi otoritenin güçlü olduğu dönemlerde, ehl-i örfün idari ve hukuki yetkileri ile reayanın yükümlülükleri arasında nispeten dengeli bir yapı korunabilmiştir. Ancak, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Celali İsyanları'nın yarattığı toplumsal ve ekonomik istikrarsızlık, bu dengeyi sarsmış, reaya üzerindeki idari ve mali baskının artmasına yol açmıştır. Böylece, ehl-i örf ile reaya arasındaki ilişkilerde geleneksel düzenin bozulduğu ve toplumsal huzursuzluğun derinleştiği görülmüştür. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise söz konusu bozulmanın daha da derinleştiği ve özellikle yerel otoritelerin güç kazanmasıyla birlikte reayanın üzerindeki baskının arttığı görülmektedir. Bu dönemde, ayan ve eşraf gibi yerel güç odaklarının yükselişi, merkezi idarenin taşradaki kontrolünü zayıflatmış ve toplumsal dengeleri sarsmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı taşrasındaki yönetim ilişkileri, devletin genel yapısındaki değişimlere paralel olarak dönüşmüş; ehl-i örf ile reaya arasındaki denge, özellikle merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde bozulmaya yüz tutmuştur (Akdağ, 1965: 141). Osmanlı taşra yönetiminde gözlemlenen yapısal bozulmaların bir sonucu olarak, bazı yerel bürokratların kişisel mal sevdası doğrultusunda yetkilerini aşan uygulamalara başvurdukları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Bilecik'te kadife üretimiyle uğraşan zanaatkârlardan alınan vergilere ilişkin mevcut resmî kayıtların bulunmamasına karşın, Vilayet Kâtibi Zaim Mustafa'nın tezgâh başına 2 altın tutarında vergi ihdas ettiği ve bu uygulamanın halk arasında zulüm şeklinde değerlendirildiği iddia edilmektedir (BOA, A. DVNSMHM. d. 7, s. 508, h. 1462). Söz konusu durum, taşra yönetiminde denetim mekanizmalarının zayıfladığı dönemlerde, yerel yöneticilerin ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrolü güçlendirme çabalarını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.

Diğer bir kayıta ise, Selanik'te çuha işleyen Yahudi topluluğunun arzuhalde bulunduğu, Yayabaşısı'nın çuhayı damgalı arşın ile ölçmek yerine büyük arşın kullanarak ölçtüğü ve bu yöntem dolayısıyla haksız kazanç elde ettiği yönünde şikâyetlerde bulunduğu belirtilmektedir (BOA, A. DVNSMHM. d. 31, s. 193, h. 434). Bu tür uygulamalar, halk arasında "zulüm" ve "haksız kazanç" gibi ifadeler yerel yönetimlerin halkla olan ilişkilerini ve güvenlerini ciddi şekilde zedelemiştir.

2.3. Zanaatkarların İş Ahlakını Yitirmeleri ve Hileli Kumaşların Artması

Osmanlı'da kumaş üretim süreçleri incelendiğinde, devletin çeşitli eyalet ve sancaklarında işlenen kumaşlarda hileli malların artışına dair şikâyetler dikkat çekmektedir. Hileli mallara ilişkin düzenlemeler, kanunnâmelerde ve devletin farklı bölgelerine gönderilen fermanlarda, kumaşların hilesiz, tam ve düzgün şekilde dokunması hususunda açık uyarılarda bulunulması şeklinde yer almıştır. Ancak, uygulamadaki aksaklıklar, denetim eksiklikleri veya yerel aktörlerin disiplinsiz davranışları gibi çeşitli nedenlerden dolayı, bu uyarılara rağmen hileli ürünlerle ilgili devlet merkezine gönderilen şikâyetler süreklilik kazanmıştır. Bu şikâyetleri incelediğimizde hileli kumaşlarla ilgili sorunlar çoğunlukla kumaşı işleyen zanaatkarlarla ilgilidir. Mesela Bursa'daki kumaş üretiminde, işlenen kumaşlara dirhemi 1 akçe olan ibrişim arasına 10 dirhemi 1 akçe olan ibrişimden eklenmesi yoluyla, kumaşların kalitesinde ciddi düşüşlere yol açtığı gözlemlenmiş; bu durum karşısında yetkili merciler tarafından ilgili sanatkarların cezalandırılmasına karar verilmiştir. Böylece, hem kalite standartlarının korunması hem de haksız kazançların engellenmesi amacıyla, disiplin ve denetim mekanizmalarına yönelik uygulamalı bir yaptırım politikası izlenmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 5, s. 131, h. 304). İstanbul'da ise işlenen seraser, şahnik ve altın çatma gibi kumaş türlerinin ibrişiminde, kaliteye dair belirlenmiş standartların uygulanması beklenmekle birlikte, yapılan incelemeler bu standartlara yeterince riayet edilmediğini ortaya koymuştur³. 1574 yılında Bilecik Kadısı'na gönderilen bir hükümde, "zerbaft" olarak adlandırılan kadife kumaşları işleyen zanaatkarların mesleki yeterliliklerinin ve teknik uygulamalarının eksik olduğu, dolayısıyla ürettikleri ibrişimlerde kalitenin düştüğü, bunun da kötü mal üretilmesine yol açtığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, söz konusu zanaatkarların meslekten men edilmesi talep edilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 26, s. 86, h. 225). Hileli ürün uygulamalarına ilişkin başka bir tespit, Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında ortaya çıkmıştır. Tire'de geleneksel olarak Müslümanların ustalıklı icra ettiği kumaş ve kaftan dikme işine, Yahudi zanaatkarların hileli kumaş üretimi yaparak müdahale ettikleri, bu durumun ise Müslüman alıcılar üzerinde maddi zararlara yol açtığı bildirilmiştir. Bu husus, ilgili yasal merciler tarafından değerlendirilmiş ve sonuç olarak Yahudilerin kumaş dikme işinden men edilmesine karar verilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 47, s. 101, h. 259). Benzer bir sorun, 1583 yılında Şam Beylerbeyliği'ne gönderilen bir başka hükümde de gündeme gelmiştir. İpekli kumaş işleyen bazı zanaatkarların, ibrişime iplik karıştırmaları sonucu kumaşlarının kalitesinde gözlemlenen düşüş; gelirlerinde azalma ve ekonomik kayıplara neden olmuştur. Bu nedenle, hileli ürünlerin piyasadan toplatılarak işleyenlerin meslekten men edilmesi emredilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 49, s. 79, h. 274). Ayrıca, 1584 yılında Şam bedesteninde yapılan incelemelerde, ipekli kumaşlardaki hile uygulamalarının diğer kumaş türlerine de yansıdığı, çeşitli kumaşlar ile "kutnu" olarak bilinen pamuk kumaşların noksan işlenmiş olduğunun tespit edildiği bildirilmektedir (BOA, A. DVNSMHH. d. 52, s. 348, h. 931).

Osmanlı Devleti'nde ipekli kumaş dokumacılığının gelişimi, özellikle Bursa'nın merkezî rolü etrafında şekillenmiş; bunun yanı sıra Bilecik, İstanbul, Aydos, Edirne, Konya, Menemen, Sakız, Musul, Halep, Şam ve Bağdat gibi kentler de bu zanaatın önemli merkezleri arasında yer almıştır. Bu şehirlerde dokumacılığın gelişiminde hammadde temini, usta zanaatkarların varlığı ve devletin sektöre yönelik düzenlemeleri gibi unsurlar doğrudan etkili olmuştur. Osmanlı kanunnâmelerinde ipekli kumaş dokumanın kalitesine ilişkin kriterler; çözgü tellerinin sayısı, ağırlığı ve boyaması gibi parametrelerin yanı sıra işin hilesiz, tam ve düzgün gerçekleştirilmesi şartı altında ele alınmaktadır. Buna ek olarak, kanunnâmelere göre ipek tellerinin işlenmesi (bükülmesi ve boyanması) ipeğin kuruması sonrasında yapılmalı ve tellerin uzunluğunun 120 zirâ' (yaklaşık 90 metre) olması gerekmektedir. Kanunlarla belirlenen bu normların dışına çıkılması, hilekârlık olarak tanımlanmış ve ağır yaptırımlarla sonuçlanmıştır. Örneğin, 21 Ağustos 1646 tarihinde İstanbul Kadısı'na gönderilen bir hükümde, İstanbul'daki kemhacıların acem ipeği, peçe (belirtilen diğer ipek türleri) ve yün ile Mora ipeğini bükmeden kemha işlemleri uyguladığı tespit edilmiş; bu durumun önlenmesi amacıyla, ehil kişilerden alınan görüşler doğrultusunda, bükülmemiş ipek ile kemha işleminin yapılmasına müsaade edilmemesi emredilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 91, s. 103, h. 322).

Yukarıda verilen bu örnekler, Osmanlı dokumacılık uygulamalarında kalite standartlarının korunmasının ne denli önemli olduğuna ve devlete bağlı meslek gruplarının iş disiplininin sağlanması için uygulanan denetim

³ Mesela İstanbul'da "derzi arşunu ile 11 arşun ve arzı 1 zira' ve 1 urup" ölçülerinde gerçekleştirilmesi gereken ibrişimde bu standarda uyulmadığı tespit edilmiştir. Bk. BOA, A. DVNSMHH. d. 6, s. 377, h. 800.

mekanizmalarının etkisine işaret etmektedir. Böylece, hem ekonomik verimlilik hem de ürün kalitesi açısından devletin, sektörde yaşanabilecek aksaklıkların önüne geçmeye yönelik düzenleyici rolü ortaya konulmaktadır.

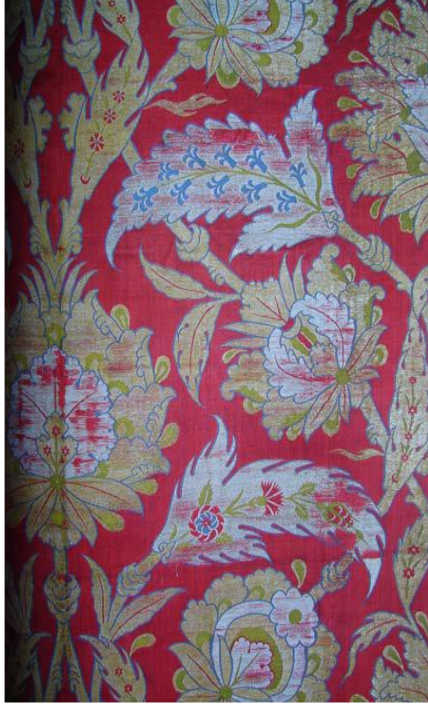

Foto 1. Kemha kumaşı (Atasoy ve diğerleri, 2001: 73)

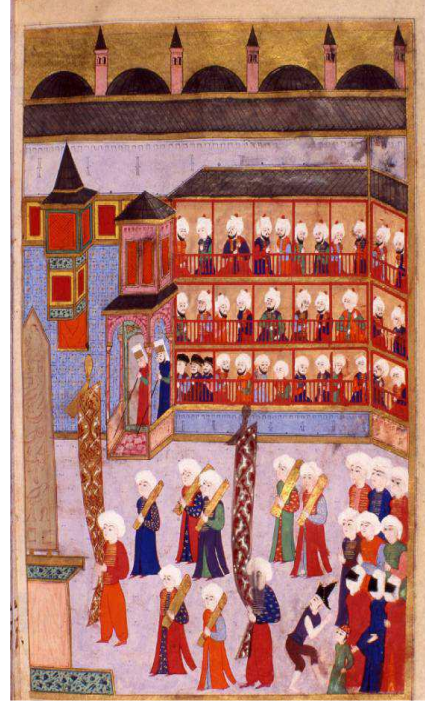

Foto 2. Kemhacıların geçişi
(Surnâme-i Hümayun)
(TSM. H. 1344, vr.330b)

Üretilen kumaşın kalitesindeki düşüş, müşteri memnuniyetinde belirgin bir azalmaya yol açmaktaydı. Örneğin, 1596 yılında Bursa'da faaliyet gösteren ipek fûta taraklarına ilişkin kayıtlar, tarakların 1550 adet dış içerdiği ve bu standarda uygun üretimin kalitenin sağlanmasında temel unsur olarak benimsendiğini göstermektedir. Buna karşın, bazı esnafların tarakları 100 diş eksilterek fûtaları seyrek dokudukları gözlemlenmiş; bu uygulamanın, ürünün kalitesinde ciddi bir düşüşe yol açtığı tespit edilmiştir. Halk arasında yaşanan tepki neticesinde kadiya yöneltilen şikâyetler üzerine, mahkeme kararında tarakların diş sayısının 1550 adet olması gerekliliği vurgulanmıştır (BŞS, B-13, 25/a; Çiftçi, 2004: 27).

Osmanlı Devleti, zaman zaman orta ve yüksek kalitedeki yünlü kumaş ihtiyacını Batı'dan ithal ederek karşılamaktaydı. Ancak XV. ve XVI. yüzyıllarda, İspanya menşeli Yahudi dokumacıları Selanik'e getirterek ve onları destekleyici ve teşvik edici tedbirlerle donatarak bu ithalatın önüne geçmeyi amaçlamıştır. 1580 yılından önce imalatçılar, üretimlerini açık piyasada satarak kendilerini finanse etmiş ve çoğunlukla orta kalitede mallar üretmişlerdir. Ancak XVI. yüzyılın kriz yıllarının ardından Balkanlar'da yün hammaddesi giderek pahalılaşmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren ise Avrupa'da büyük bir gelişme gösteren yünlü dokuma sanayisiyle rekabet edebilmek amacıyla Osmanlı üretiminde kalite düşüşü yaşanmıştır. Bu durum, hem yeniçeri çuhalarının hem de genel anlamda yünlü kumaşların kalitesizleşmesine neden olmuştur. Yahudi dokumacıların da bu koşullardan faydalanarak üretimde suiistimallere yöneldikleri görülmektedir. Hatta XVIII. yüzyılda, Osmanlı topraklarında üretilen yünlü kumaşların kalitesinde belirgin bir düşüş yaşanmış ve bu durum özellikle askerî çevrelerde memnuniyetsizlik yaratmıştır. Askerlere yılda bir kez tahsis edilen yünlü kumaşların düşük kaliteli olması, onların bu kumaşları fakir halka satarak yerine ithal menşeli ve daha kaliteli yünlü kumaşlar satın almalarına yol açmıştır. Ayrıca yerli üretimde kullanılan hammaddenin düşük standartlara sahip oluşu, Osmanlı yünlü dokuma sanayisinin Batı ile rekabet gücünü zayıflatan başlıca yapısal sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu sorunu gidermek amacıyla Osmanlı yönetimi, XIX. yüzyıldan itibaren yerli yün üretimini iyileştirmek için merinos koyunu yetiştiriciliğini teşvik etmeyi zorunlu bir politika haline getirmiştir (Genç, 2015: 235, 240).

Zanatkârlar tarafından gerçekleştirilen hileli uygulamalar, kuşkusuz tüccarları da zor durumda bırakmıştır. Bu durum üzerine merkezi otorite, mağdur duruma düşen tüccarları korumak amacıyla birtakım önlemler almıştır. Bu önlemlerin başında, kumaşların cinsine ve ölçüsüne göre damgalanması uygulaması gelmektedir. Bu amaçla, önceden belirlenen güvenilir mekânlar damgalama işlemleri için tahsis edilmiştir. Söz konusu mekânlar genellikle bedestenler ve hanlar olmuştur. Ancak damgalama süreci sırasında, simsarların daha fazla kazanç elde etme arzusu nedeniyle kumaş başına yüksek ücretler talep etmişlerdir. Bu durum, hem üretici hem de tüccar açısından ilave bir mali yük doğurmuş ve piyasa işleyişini olumsuz yönde etkilemiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 26, s. 14, h. 38, s. 17, h. 49).

Hileli kumaş üretimiyle ilgili sorunların XVII. yüzyılda artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle tiftik esaslı kumaşların (sof, muhayyer ve donluk) dokumacılığının yoğunlaştığı Tosya’da, bu dönemde kumaşların kalitesinin bozulduğu ve hileli üretim yöntemlerinin yaygınlaştığına dair kayıtlar dikkat çekicidir (BOA, İE. DH. 5/477). Söz konusu olumsuzluğun temel nedenlerinden biri, üretim sürecine dâhil olan zanaatkârların büyük çoğunluğunun tarımla geçimini sağlayan ve bu alanda yarı zamanlı çalışan köylülerden oluşmasıdır. Bu kişilerin dokumacılık alanında yeterli mesleki yetkinliğe sahip olmamaları, kalite düşüşünü ve hileli üretimi beraberinde getirmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 74, s. 38, h. 133).

Öte yandan, benzer problemlerin XVII. yüzyılın sonlarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Dokuma sanayisinin önemli merkezlerinden biri olan Bursa’da üretilen kumaşlarda, hileli üretim uygulamalarının yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda, özellikle kumaş kalitesine yönelik yapılan usulsüzlükler nedeniyle Bursa’daki yerel idarecilerin merkezi otorite tarafından sık sık uyarıldıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu durum, dokuma sanayisinde kaliteyi koruma çabalarının sürdüğünü ancak uygulamada çeşitli aksaklıkların devam ettiğini göstermektedir (BOA, A. DVNSMHH. d. 102, s. 125, h. 524).

2.4. Müslüman ve Gayrimüslim Tebaanın Kıyafet Yoluyla Ayrıştırılması ile İlgili Sorunlar

Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim tebaanın yaşam biçimi, Müslüman topluluktan farklı bir çerçevede şekillenmiş ve bu ayrım, dini ve sosyal hassasiyetler doğrultusunda titizlikle korunmuştur. Bu doğrultuda, Gayrimüslimlerin gündelik yaşamlarına ve özellikle giyim kuşamlarına yönelik çeşitli düzenlemeler getirilmiş, bu düzenlemeler devlet tarafından belirlenen hukuki çerçeve içinde yürütülmüştür. Divan-ı Hümâyün tarafından çıkarılan fermanlar ve emirler doğrultusunda, Gayrimüslimlerin kıyafetleri belirli kurallara tabi tutulmuş, Müslüman halktan görsel olarak ayırt edilmeleri amaçlanmıştır. Aynı zamanda, Gayrimüslimlerin aşırı gösterişli giyim tarzlarının sınırlandırılması, toplumsal hiyerarşinin korunması ve dini kimliklerin belirginleştirilmesi açısından önemsenmiş, bu bağlamda kıyafet düzenlemeleri dönemin sosyo-politik yapısının bir yansıması olmuştur⁴.

Osmanlı kıyafetlerine yönelik düzenlemeler elbise nizamnâmelerinde ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Fatih’in kanunnâmesinde kıyafetler bir düzenin önemli bir unsuru olarak görülür. Kıyafet biçimleri, kumaş türleri, kimlerin ne kumaş ve renkte giyebilecekleri ayrıntılı olarak ifade edilir⁵. Gelibolulu Mustafa Âli seraser, kadife ve kemha gibi değerli kumaşlar padişah ve şehzadelere; değeri daha düşük olan kumaşların vezirlere, beylerbeyilerine uygun olduğunu belirtir (Şeker, 1997: 112-114; Çelik, 2021: 70). Âli, ayrıca Osmanlıda sınıf olmadığından hayıflanarak parayı veren herkesin istediği kumaşı alabileceğini açıklamış ve bu durumu eleştirmiştir⁶. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde de Gayrimüslimlerin Müslüman halkın

⁴ “-Tüm Gayrimüslimler gibi İslam dininde kutsal olan yeşil renk Yahudilerde yasaktı. Beyaz özellikle Müslümanlar tarafından başlıklar için kullanılırdı. Yahudilerin özellikle dış sokak giysileri genelde koyu renk veya siyahtı. Ayakkabılara da aynı kısıtlama getirilmekteydi. Müslümanlar sarı, Yahudiler siyah renk ayakkabı giyiyorlardı. Yahudiler tarafından kullanılan kumaşlar Müslümanların kullandıkları kumaşlardan daha lüks veya kaliteli olamazdı. Başlıklarda kullanılan kumaş uzunluğu ve cübbenin genişliği belli ölçülere uymak zorundaydı.” bk. Ercan, Y. (1990). Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 1(1), 117-125.

⁵ “-Ve yeniçeri tâifesine beşer zirâ’ lâciverd çuha ve otuz iki akçe yaka akçesi ve her birine başına sarmağa altışar zirâ’ astar versünler. Ve yayabaşlarına beşer zirâ’ sobraman çuhası versünler.-” bk. A. Özcan, A. (1982). Fâtih’in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi. Tarih Dergisi, 33, 40.

⁶ “-Benzer durum kumaşların kalitesi açısından da geçerlidir. 100 çilelik giysilerin kullanımı sultandan başlar ve emirlerde son bulur. 60 çilelik kumaşlardan yapılan giysileri orta sınıf halk kullanabilirdi. 70 çilelik kumaşlardan yapılan giysileri yalnızca önemli sipahiler içindir. Padişahlar ve emirlerin diledikleri süsleri kullanabilmeleri genellikle mümkündür. Buna karşın emirler ve vezirler padişahlara mahsus kumaşlardan yapılan elbiseleri ne kullanabilir nede diktirebilirler. Eğer böyle giysileri kendileri için yaptırmaya cesaret ederlerse iftira ve hakaret nedeniyle cezalandırılırlardı.-” bk. Koç, F. Ve Kocam, E. (2010). Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam Yasakları. Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 10, 34.

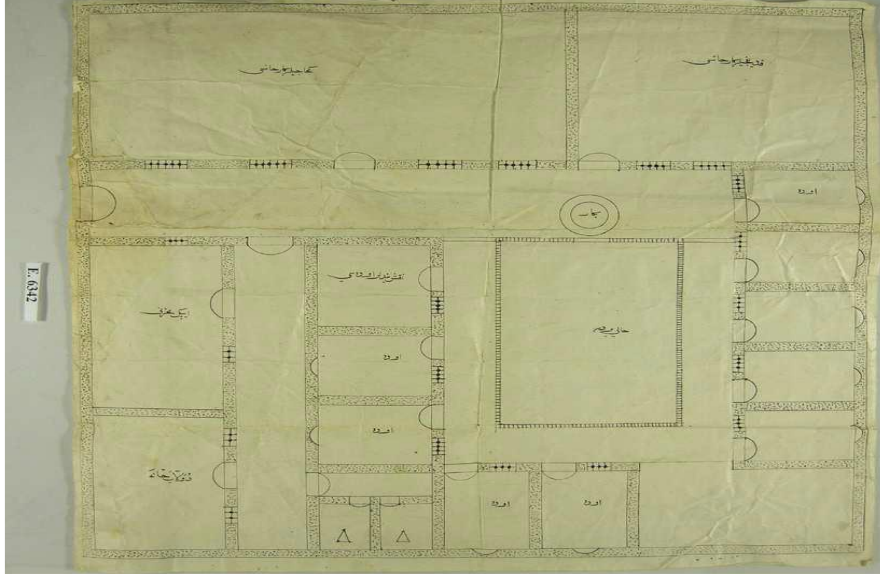
kullanacağı giyim kuşamı satın alarak fiyatların yükselmesine ve Müslümanları alamayacak duruma getirdikleri gerekçesiyle, Gayrimüslimlerin giyimlerinde kullandıkları kumaş cinslerine bir sınırlama getirilmiştir (Topbaş, 1999: 146).

Arşiv kayıtları incelendiğinde, hem Müslümanların hem de Gayrimüslimlerin kıyafetlerinde kullandıkları kumaşlara ilişkin yaşanan sorunların, Gelibolulu Âli'nin eleştirilerini haklı çıkardığı görülmektedir. Nitekim 1577 yılında İstanbul'da yaşayan Yahudi ve Hristiyan topluluklarının, geleneksel olarak giydikleri elbise, dülbend ve pabuçlarda kumaş ve renk değişikliklerine gittikleri bildirilmiş ve bu uygulamalar yasaklanmıştır. Ancak ilerleyen dönemde söz konusu toplulukların ipek kumaşlardan üretilmiş giysiler giymeye başladıklarının tespit edilmesi üzerine, daha sade ve düşük kaliteli olan *bogasi* adı verilen kumaşları kullanmaları emredilmiş; bu durumun süratle düzeltilmesi yönünde emir verilmiştir (BOA, A. DVNSMHHM. d. 31, s. 220, h. 487).

Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin kıyafetlerinde ve kullandıkları kumaşlarla ilgili yaşanan sorunlarda, kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal koşullar da etkili olmuştur. Özellikle Celali İsyanları'nın yarattığı sosyal çalkantı ve bu isyanların doğurduğu güvenlik zafiyetleri, eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına ve buna bağlı olarak kıyafetler üzerinden gerçekleştirilen çeşitli suiistimallerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Anadolu'da, bazı reaya ve yeniçerilerin bu karmaşadan faydalanarak *suhte* kıyafetlerine bürünüp halka eziyet ettikleri kaydedilmiştir. Rumeli'de ise Dimetoka Kazası'nda bazı Gayrimüslimlerin başlarına yeşil tülbent sararak Müslüman kıyafetiyle halkı aldattıkları ve reaya ile tüccarlara baskı uyguladıkları bildirilmiştir. Bu olay üzerine söz konusu kişilerin yakalanarak cezalandırılmaları ve Müslüman kıyafeti giymemeleri konusunda gerekli uyarıların yapılması emredilmiştir (BOA, A. DVNSMHHM. d. 85, s. 141, h. 336). Benzer şekilde Selanik, Siroz ve Yenişehir-i Fenar kazalarında da Gayrimüslimlerin samur kalpak, kemha ve atlas gibi değerli kumaşlardan yapılmış gösterişli kıyafetler giydikleri, ata binip silah kuşanarak eşkıyalık faaliyetlerine yöneldikleri görülmektedir (BOA, A. DVNSMHHM. d. 85, s. 229, h. 559). Yine Harput'ta da bazı Gayrimüslimler giydikleri kıyafetlerle kendilerini yeniçeri gibi göstermeye çalışmıştır (Uzun, 2024: 145).

2.5. Kumaş Tezgâhlarının Sayısının Artması

Osmanlı Devleti'nde kumaş üretimi, ilk dönemlerde ipekçilik faaliyetlerinin merkezi konumunda olan Bursa'da lonca sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, merkezi yönetimin teşvikleriyle İstanbul'da da çeşitli atölyeler kurulmaya başlanmıştır (Atasoy, Denny, Mackie ve Tezcan, 2001: 16). Zamanla sayıları kontrolsüz bir biçimde artan bu kumaş tezgâhları, üretim kalitesinin düşmesine ve özellikle ipliklerde hile yapılmasına neden olmuştur. Nitekim 19 Eylül 1564 tarihli bir fermanda, tezgâh sayısının 318'e ulaştığı ve kumaş kalitesinde ciddi bozulmaların yaşandığı ifade edilmektedir. Bu gelişmeler üzerine, güvenilir ve ehil ustalara ait 100 tezgâhın sayılarının tespit edilerek buldukları mahallelerle birlikte kayda geçirilmesi, geri kalan tezgâhların ise kapatılması emredilmiştir. Ayrıca, üretilen kumaşların damgalanmak suretiyle satışa sunulması zorunlu kılınmıştır (BOA, A. DVNSMHHM. d. 6, s. 79, h. 162, s. 84, h. 172).

Belge 3. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: TSM. E- 6342. Plan, 1808 tarihli olup 43*43 cm ebadındadır. Bu plana göre üstteki geniş mekân kemhacıların, soldaki mekân ise kadifecilerin dükkânı yer almaktadır.

Bir başka belgede, seraser tezgâhlarının sayısına ilişkin dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Buna göre, söz konusu dönemde padişah kullarına ait 88, halkın ise 180 seraser tezgâhı bulunduğu belirtilmiş ve bu sayının oldukça yüksek olduğu vurgulanarak tezgâh sayısının 100'e düşürülmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 30, s. 103, h. 249). Ancak söz konusu sorunun XVII. yüzyılın başlarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul kadısına gönderilen bir fermanında, altın ve gümüş kıtlığı nedeniyle seraser tezgâhlarının sayısının 100'e indirilmesi, bu sayıyı aşan tezgâhların ise faaliyetlerine son verilmesi talimatı verilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 80, s. 153, h. 394).

2.6. Osmanlı'da Lüks Tüketim Alışkanlıklarının Artması

Osmanlı Devleti'nde kumaş dokumacılığı, özellikle XVI. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Bu yüzyıl, Osmanlı'nın hem ekonomik hem de sanatsal açıdan en güçlü dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu dönemde, özellikle saray çevresinde lüks ve gösterişli kumaşlara büyük ilgi duyulmuş, bu bağlamda ipekli kumaşlar öne çıkan bir ürün grubu olmuştur. Nitekim en fazla tüketilen kumaşların başında ipekli kumaşlar gelmekteydi. Bu yoğun tüketim, dönemin yabancı gözlemcileri tarafından da dikkatle not edilmiştir. Fransız tüccar ve seyyah Flachet, bu durumu şu ifadelerle dile getirmiştir: “*İpek ticareti, yünlü ticaretinden daha önemlidir. Çünkü Türkler de bütün Yakındoğulular gibi yünlüye oranla iki misli ipekli tüketirlerdi*” (Genç, 2015: 241).” Arşiv belgeleri de ipekli kumaşların tüketim düzeyinin son derece yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriler, saraya yönelik ipekli kumaş üretiminde maliyet unsurunun geri planda kaldığını, asıl önceliğin kalite ve ihtişama verildiğini göstermektedir.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde bazı iktisadi zaruretlere ve şatafatlı, pahalı kumaşlara yönelik artan rağbet birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, özellikle lüks tüketimin sembolü haline gelen kumaşlarda, üretim maliyetlerini azaltmaya yönelik adımlar atılmıştır. Örneğin 1600 yılında 32 yaprak (zira) uzunluğunda olan âlâ sof, 1640 yılına gelindiğinde 28 zira'a düşürülmüştür. Öyle ki Ankara ve çevresindeki köylerde dokunan sof kumaşlardan artık kaftanlık ölçüde parça elde edilememesi şikâyet konusu olmuştur (BOA, A. DVNSMHH. d. 23, s. 20, h. 35).

Öte yandan, baştan sona altın ve gümüş tellerle işlenen ve oldukça kıymetli bir kumaş türü olan seraserin üretiminde kullanılan değerli metaller de ciddi bir sorun hâline gelmiştir. İncelenen arşiv belgeleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısında seraser üretiminde aşırı miktarda gümüş israf edildiğini ve bu durumun Osmanlı'da gümüş kıtlığına yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim 1574 tarihli bir belgede, Bursa kadısına gönderilen bir fermanında, altın kumaş üretiminin yaygınlaşmasının altın sıkıntısına neden olduğu belirtilmiş ve bu gerekçeyle devlet işletmeleri dışında altın kumaş üretimi yasaklanmıştır (BOA, A. DVNSMHH. d. 26, s. 214, h. 603).

Resim 3. XVI. Yüzyıl'ın Sonlarında Seraser Şalvar (TSM. 13/695)

Aynı döneme ait başka belgeler, özellikle Bursa'da gümüş kıtlığının giderek daha belirgin hâle geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda Bursa kadısına gönderilen bir başka hükümde, gümüş teli işleyen zanaatkarların geleneksel olarak miri karhane dışında satış yapmalarına rağmen, son dönemde bu kurala aykırı biçimde herkesin dilediği yerde üretim ve satış yapması nedeniyle miri kumaş ipliklerinin kalitesinin bozulduğu ve şehirde ciddi bir gümüş kıtlığının yaşandığı ifade edilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 41, s. 180, h. 396). Altın ve gümüş kıtlığına ilişkin bu problemler, yalnızca XVI. yüzyıla sınırlı kalmamış, XVIII. yüzyılda daha da derinleşmiştir. Özellikle III. Ahmed (1703–1730) döneminde bu kriz yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde alınan kararlarla, sırmalı kumaş üretimi yasaklanmış ve yalnızca saray için üretime izin verilmiştir (Salman, 2002: 414-415). Bu durum, Osmanlı'da değerli maden temelli lüks tüketim ürünlerinin hem ekonomik hem de siyasi düzlemde ne denli hassas bir alan olduğunu ortaya koymaktadır.

2.7. Narh Sorunlarından Kaynaklı Problemler

Osmanlı Devleti'nde narh (fiyat belirleme) uygulamasının esasları ihtisab kanunnâmelerinde açık biçimde tanımlanmıştır. Devlet, merkezîyetçi yönetim anlayışı doğrultusunda, kılık kıyafet gibi temel ihtiyaç alanlarında üreticiyi zarara uğratmadan tüketiciyi koruma ilkesini benimsemiş; bu çerçevede fiyat ve kaliteye ilişkin çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Ancak bazı dönemlerde, narhı konmadan satılan kumaşlar önemli sorunlara yol açmıştır. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarında İstanbul'da kumaş fiyatlandırmasına dair artan şikâyetler dikkat çekicidir. 1582 yılında İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde, şehirde satılan çeşitli kumaş türlerinin narh belirlenmeden satışa sunulduğu bildirilmiş, bu durum üzerine devlet müdahalesi gündeme gelmiştir. Hükümde, kırmızı ve diğer renkteki çuhaların farklı fiyatlarla satıldığının tespit edildiği belirtilmiş, aynı şekilde atlas ve kemha gibi kıymetli kumaşların da arşın (ölçü birimi) bazında narhının tespit edilerek bu çerçevede satılması emredilmiştir. Bu durum, Osmanlı'da piyasa düzeni ile toplumsal denetim mekanizmalarının nasıl iç içe geçtiğini ve özellikle lüks tüketim mallarının devlet kontrolü altında tutulduğunu göstermesi bakımından önemlidir (BOA, A. DVNSMHH. d. 48, s. 109, h. 304).

Narh uygulamalarıyla ilgili dikkat çeken bir diğer mesele ise aba kumaşlarıyla ilgilidir. Kalın ve yünlü bir kumaş olan aba, genellikle erkek kıyafetlerinde kullanılmıştır. En meşhur abaların Balıkesir'de dokunduğu bilinmektedir. Ucuz bir kumaş olması nedeniyle aba, hem fakir ve orta sınıfın giyimi için hem de orta ve üst tabakanın ev içi kullanımına yönelik mesken ve mefruşat alanlarında yaygın biçimde talep görmüştür. Bu çok yönlü kullanım alanı, aba kumaşının piyasada geniş bir dolaşım sahasına sahip olmasına neden olmuştur. Arşiv belgeleri incelendiğinde, aba kumaşlarıyla ilgili temel sorunun fiyatlandırma olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı kanunnâmelerinde, Acem'den gelen abaların her yükü için 25 akçe vergi alınması gerektiği belirtilmiştir. Ancak belgeler, aba tüccarlarının bu resmi fiyatın çok üzerinde satış yaptıklarını ortaya koymaktadır. Bu

durumun tespiti üzerine, aba satıcıları uyarılmış; Kanûnî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) belirlenen narhlara riayet edilmesi istenmiş ve fazla fiyatla satış yapanların isimlerinin merkeze bildirilmesi emredilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 48, s. 178, h. 496). Bu uygulama, Osmanlı'da piyasa denetiminin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal düzenin korunmasına yönelik bir araç olarak görüldüğünü; giyim gibi gündelik hayatın doğrudan parçası olan alanlarda devletin müdahalesinin süreklilik arz ettiğini göstermektedir.

2.8. Osmanlı Pazarında Avrupa Yapısı Malların Çoğalması ve Dokuma Sanayisinde Avrupa'nın Gerisinde Kalınması

Osmanlı Devleti'nde doğunun ihtişamlı kumaşları, özellikle zengin ve seçkin kesim tarafından daima rağbet görmüştür. Ancak bu lüks tüketim alışkanlığı, dışa bağımlılığı artırmış ve ekonomik açıdan sürdürülebilir olmayan bir denge doğurmuştur. Bu bağımlılığı azaltmak ve yerli dokuma sanayisini Avrupa devletleriyle rekabet edebilir bir düzeye taşımak amacıyla XVIII. yüzyılda birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Ancak kaliteli kumaşların çeşitli yollarla yurtdışına kaçırılması ve içeride kalan mamullerin düşük nitelikli olması, bu çabanın başarıya ulaşmasını engellemiştir. Neticede, Osmanlı üretimi Avrupa ürünleri karşısında rekabet gücünü giderek kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl başlarında kurmaya çalıştığı dokuma sanayisi, 1703 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile önemli bir kesintiye uğramıştır. Buna rağmen devlet, sanayi hamlelerinden tümüyle vazgeçmemiş; 1709 yılında bir çuha imalathanesi ile buna bağlı boyahane tesisleri kurmuştur. Ancak bu teşebbüs, bilgi birikiminin yetersizliği, teknolojik altyapının geri kalmışlığı ve kalitesiz hammadde gibi nedenlerle istenen başarıyı sağlayamamıştır. Sonuç olarak söz konusu imalathane 1732 yılında kapatılmış, Osmanlı piyasasında Fransız ve İngiliz menşeli kumaşlar yeniden egemen olmuştur (Kütükoğlu, 2018: 423).

XIX. yüzyılın ilk yarısında ise Osmanlı tekstil sektörünü derinden etkileyen yeni bir dönem başlamıştır. Avrupa dokuma sanayisinin hızla gelişmesi, çıkarılan fermanlar ve halkın tüketim tercihlerinde meydana gelen değişim, özellikle pamuklu ürünlerin değer kaybetmesine yol açmıştır. Bu süreçte mesleki dönüşüm oranının yüksek olması, geleneksel kumaş üretiminin azalmasına ve bunun sonucunda dokumacıların ekonomik olarak zor duruma düşmesine neden olmuştur. Bursa gibi pamuk ipliği üretimiyle öne çıkan merkezlerde ise, İngiliz pamuk ipliği piyasaya hâkim olmuş ve yerli üretimin yerini almıştır. Bununla birlikte, ipekli kumaş üretimi ile pamuk ipliği bükümünün taşıdığı önem giderek azalmış, bunların yerini yeni sanayi faaliyetleri almaya başlamıştır. Bu dönüşüm, Osmanlı'nın geleneksel tekstil üretim yapısının çözülmesine ve Batı'nın sanayi üretimi karşısında rekabet gücünü büyük ölçüde yitirmesine işaret etmektedir (Quatert, 2004: 1020-1021).

2.9. Tüccarlar ile Bedesten Yöneticileri Arasındaki Problemler

Osmanlı arşiv belgeleri, dönemin ticari hayatına dair önemli veriler sunmakta olup, bu belgelerde tüccarlar ile bedesten yöneticileri arasındaki çıkar çatışmalarına ilişkin çeşitli kayıtlar yer almaktadır. Özellikle bedesten yöneticileri, belirli malların yalnızca bedesten içerisinde satılmasını talep ederken, tüccarlar ise bu kısıtlamalara karşı çıkararak serbest ticaret yapabilme hakkını savunmuşlardır. Bu durum, ticaretin düzenlenmesi konusunda merkezi yönetim ile yerel esnaf grupları arasındaki dengelerin zaman zaman gerilimli bir hâl almasına neden olmuştur. Nitekim 1579 tarihli bir hükümde, kumaş ticaretiyle uğraşan esnaf ve tüccarların bedesten dışarısında mal satmalarının yasaklanması gerektiği vurgulanmış ve tüm kumaş ticaretinin yalnızca bedesten içinde gerçekleştirilmesi emredilmiştir (BOA, A. DVNSMHH. d. 36, s. 121, h. 343). Bu karar, hem bedestenin Osmanlı şehir ekonomisindeki merkezi konumunu koruma hem de mal akışını denetim altında tutma amacını taşımaktadır. Zira bedestenler, ticari güvenliği sağlamak, fiyat istikrarını korumak ve vergi gelirlerini kontrol altında tutmak açısından önemli merkezler olarak görülmekteydi. Ancak bu tür kısıtlamalar, serbest ticaret yapmak isteyen tüccarların faaliyetlerini sınırlandırarak ticari rekabetin şekillenmesini de doğrudan etkilemiştir. Ayrıca bu örnek, Osmanlı Devleti'nin şehir içi ticaret düzenlemelerinde bedestenlerin merkezi konumunu ve bu doğrultuda alınan kararların yerel ticaret erbabı üzerindeki etkilerini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda, devletin ekonomik hayatı düzenleme politikaları ile ticari aktörler arasındaki menfaat çatışmalarının Osmanlı ticaret sisteminin işleyişine yansımalarını ortaya koyması bakımından da dikkate değer bir belge niteliği taşımaktadır.

2.10. Salgın Hastalıkların Etkisi

Arşiv kayıtları incelendiğinde, Osmanlı dokuma sanayisinin işleyişini olumsuz etkileyen unsurlardan birinin de salgın hastalıklar olduğu tespit edilmiştir. Özellikle büyük şehirlerde ortaya çıkan salgınlar, üretimde görev alan zanaatkarların işlerini bırakmasına ve üretim süreçlerinin aksamasına neden olmuştur. Nitekim 31 Temmuz 1568 tarihli bir fermanla, Selanik'te meydana gelen veba salgını sebebiyle çuha üretiminde ciddi aksamalar yaşandığı belirtilmektedir. Bu kayda göre, salgının yayılması üzerine çuha üretimiyle uğraşan Yahudi dokumacıların dükkânlarını ve tezgâhlarını terk ederek şehri terk ettikleri, bu durumun ise Osmanlı Devleti'nin çuha ihtiyacını karşılamada gecikmelere yol açacağı öngörülmüştür. Bu gelişmeler üzerine merkezi yönetim, bölgedeki yetkililere hitaben bir ferman göndererek, çuha üretiminin kesintiye uğramaması için gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Fermanla, kaçan Yahudi dokumacıların bulunarak tekrar işlerinin başına getirilmesi gerektiği, böylece devletin ihtiyaç duyduğu çuhanın zamanında üretilip teslim edilmesinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, fermanla sürecin titizlikle takip edilmesi ve belirlenen hedeflerin gerçekleştirilememesi hâlinde ilgili görevlilerin sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir (BOA, A. DVNSMHM. d. 7, s. 657, h. 1828). Bu belge, Osmanlı Devleti'nin salgın hastalıkların ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini sınırlamak adına merkezi otoriteyi devreye sokarak üretimin sürekliliğini sağlamaya yönelik tedbirler aldığını göstermektedir. Aynı zamanda, devletin dokuma sanayisini düzenleme ve denetleme işlevinin sadece ekonomik kaygılarla değil, kriz dönemlerinde üretimin devamlılığını sağlama amacıyla da şekillendiğini ortaya koymaktadır.

3.Sonuç

Çeşitli kültürlerin etkileşimiyle şekillenen giyim kültürü, tarih boyunca önemini korumuş ve buna bağlı olarak dokuma sanayisi de farklı medeniyetlerin teknik ve estetik mirasıyla gelişim göstermiştir. Osmanlı dokumacılığı, özgün örnekleriyle zaman içinde ilerleme kaydetmiş ve özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda zirveye ulaşmıştır. Osmanlı dokuma sanayisinde üretilen kumaşların kalitesi, fiyatlandırılması ve hammaddeleri devletin denetimi altında bulunmaktaydı. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'nın dünya ekonomisinde belirleyici bir güç hâline gelmesi, Osmanlı Devleti'nin uzun süren savaşlar nedeniyle mali sıkıntılarla karşı karşıya kalması ve iç piyasanın giderek dışa bağımlı hâle gelmesi, dokuma sektöründe durgunluğa yol açmıştır. Bu durgunluk, Osmanlı dokuma sanayisinde yapısal ve ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Arşiv kaynaklarına dayalı bu çalışma kapsamında, kumaş üretimiyle ilgili tespit edilen problemler on başlık altında sınıflandırılmış olup, söz konusu sorunların büyük ölçüde iktisadi ve sosyal dinamiklerle ilişkili olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar, dokuma sektöründeki bu problemlerin temelinde yer almakta, üretim süreçlerinden ticaret ağlarına kadar geniş bir etki alanı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, yerel idarecilerin haksız kazanç elde etme çabaları, Müslüman ve Gayrimüslim gruplar arasındaki kıyafet düzenlemeleriyle ilgili yaşanan ihtilaflar, tüccarlar ile bedesten yöneticileri arasındaki çıkar çatışmaları ve salgın hastalıklar gibi unsurlar, sektörde yaşanan diğer önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bu problemlere karşı merkezi yönetim, çıkardığı çeşitli fermanlarla yerel idarecileri ve dokuma üreticilerini sık sık uyarmış, kumaş üretiminin yürürlükteki kanunlara uygun şekilde gerçekleştirilmesini istemiştir. Ancak iç piyasada alınan bu tedbirlere rağmen Osmanlı dokuma sanayisi, Avrupa'daki teknolojik ve ekonomik gelişmelerin gerisinde kalmış, bu durum yerli üretimde kalite standartlarının düşmesine ve iç piyasada Avrupa menşeli kumaşların yaygınlaşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti, dokuma sanayisini koruma ve geliştirme yönünde çeşitli düzenlemeler yapmış olsa da küresel ekonomik değişimler ve iç dinamiklerin etkisiyle sektör, giderek rekabet gücünü kaybetmiş ve Avrupa'nın üstünlüğü karşısında zayıflamıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Mühimme Defteri (A. DVNSMHM. d.): 5, 6, 7, 21, 23, 26, 30, 31, 35, 36, 41, 47, 48, 49, 52, 58, 74, 80, 85, 91, 102 numaralı defterler.

Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS): B-13.

İbnülemin Dâhiliye (İE. DH.): 5/477.

Topkapı Sarayı Müzesi (TSM): E- 6342, 13/965, H. 1344, vr.330b.

Kaynak Eserler

Âşık Paşazade (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. (haz. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç). İstanbul: Koç Kitaplığı.

- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci. (2004). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. C.I. (çev. A. Sait Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mehmed Neşri. (1995). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. C.I. (neşr. Faik Reşit Unat ve M. Altay Köymen). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gelibolulu Mustafa Âli. (1997). *Gelibolulu Mustafa Âli ve Mevâi'dü'n-Nefâis fî-Kavâ'idi'l-Mecâlis*. (haz. Mehmet Şeker). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Araştırma ve İncelemeler**
- Akdağ, M. (1965). Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(4-5), 139-156.
- Akdaş, E. (2009). *Gelibolulu Mustafa Âli Teşrifatname*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. 4. Kitap, 1. Kısım, İstanbul: Fey Vakfı.
- Atasoy, N., Denny, W. B., Mackie, L. W., Tezcan, H. (2001). *İpek: Osmanlı Dokuma Sanatı*. İstanbul: TEB İletişim ve Yayıncılık.
- Çelik, M. (2021). *Osmanlı İlimiye Sınıfının Kıyafet Normu ve Giysileri*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Çiftçi, C. (2004). Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(7), 17-34.
- Ercan, Y. (1990). Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1(1), 117-125.
- Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. (çev. Gül Çağalı Güven ve Özgür Türesay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Zanaatkarları*. (çev. Zülal Kılıç). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Genç, M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gönül, M. (1967). Eski Dokumacılık ve Yurdumuzdaki Gelişimi. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 11(217), 4499-4503.
- Gürsu, Nevber. (2002). "Kumaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXVI*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 367-370.
- İnalcık, Halil. (2007). "Orhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXIII*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 375-386.
- Koç, F. ve Koca, E. (2010). Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam Yasakları. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10, 31-50.
- Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nutku, Ö. (1984). Onyedinci Yüzyılda Saray Kumaşları. 2. *Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri, (18-20 Kasım 1982)*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Özcan, A. (1982). Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi. *Tarih Dergisi*, 33, 29-51.
- Özen, M. E. (1982). Türkçe'de Kumaş Adları. *Tarih Dergisi Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, 33, 291-340.
- Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 2 içinde*, (ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert), İstanbul: Eren Yayınları.
- Salman, F. (2002). Osmanlı Dönemi Türk Kumaş Sanatı. *Türkler*, C.XII içinde, (ed. Hasan Celal Güzel v. dğr.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 410-415.
- Tezcan, H. (2002). Osmanlı Dokumacılığı. *Türkler*, C.XII içinde, (ed. Hasan Celal Güzel v. dğr.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 404-409.
- Topbaş, O. N. (1999). *Osmanlı Abide Şahsiyetleri ve Müesseseleri*. İstanbul: Erkam Matbaacılık.
- Uzun, C. (2024). *17. Yüzyılda Harput*. İstanbul: Aktif Yayın Evi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). Gazi Orhan Bey Vakfiyesi. *Belleten*, V(19), 277-288.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
